

Teškoće učenja i prilagodbe na školu ne prestaju s adolescencijom

Adolescence is Not an End to Learning and School Adaptation Difficulties

Višnja Zibar-Komarica

Psihijatrijska bolnica Vrapče

10000 Zagreb, Bolnička 36

Sažetak Teškoće učenja (obično u smislu smetnji koncentracije, teškoća zapamćivanja itd.) dosta su česta pojava u adolescentnom razdoblju, slično kao i "markiranje" iz škole, ali i učestali sukobi sa svim autoritetima (najčešće roditeljima i nastavnicima). U tijeku uobičajenog adolescentnog razdoblja obično su to kraće prolazne teškoće koje ne moraju izazivati veću zabrinutost. No, katkad su vrlo intenzivne te tada govori-mo o adolescentnoj krizi. Ishod takve krize može biti vrlo različit – od neuspjeha u školi, napuštanja školovanja, preko niza raz-nih drugih teškoća, sve do mladenačkog suicida. Adolescenci-ja je vrlo burno i osjetljivo razdoblje, adolescent je s jedne strane pod pritiskom naĝonskih spolnih impulsa, a istodobno s dru-ge strane je pod pritiskom školovanja. Obitelj također mora u to vrijeme proći brojne promjene da bi mogla adekvatno prihvatiti svog adolescentnog člana.

Gljučne riječi: teškoće učenja, adolescencija, adolescentna kriza, obitelj s adolescentnim članom

Summary Learning difficulties (usually lack of concentration, memorizing problems, etc.) are frequent in adolescence, just as are school absenteeism and conflicts with authorities (mostly parents and teachers). These difficulties are often short and transient in normal adolescence, and there is no need for any greater concern. However, they may sometimes become very intense and result in adolescent crisis. The outcome of this crisis may range from school failure, dropping out of school and other events to juvenile suicide. Adolescence is a very sensitive and stormy period of life, when an adolescent is torn between sexual impulses and school pressure. The family must also pass through a number of changes to be able to adequately accept their adolescent member.

Key words: learning difficulties, adolescence, adolescent crisis, family with adolescent member

Vrlo često djeca koja su u nižim razredima škole bila vrlo uspješna počinju iskazivati teškoće nastankom prepubertetske i pubertetske dobi, a katkad se takve teškoće učenja mogu registrirati tek početkom studiranja (smetnje koncentracije, memorije itd.). Svaki školski neuspjeh u stvari zahtijeva timske preglede kojima se mogu isključiti neki faktori koji mogu biti u podlozi (posebno je to važno kod djece u prepubertetskoj dobi), jer se još uvijek može raditi o neprepoznatim blažim kognitivnim (spoznajnim) deficitima, ili o nekim elementima specifičnih teškoća u učenju (npr. elementi disleksije, diskalkulije) ili se katkad kod srednjoškolaca nađe da su pogriješili u odabiru škole i slično. No, kada su nalazi psihologa i defektologa uredni, potrebno je uključivanje psihijatra u pokušaju razjašnjavanja uzroka nastalih teškoća učenja. U našim okolnostima najčešće se na pregled upućuju srednjoškolci obično s neuspjehom u školi te dužim markiranjima, obično zbog potrebe opravdanja brojnih izostanaka. Roditelji sami najčešće nemaju osobit uvid, često su zatečeni situacijom, najčešće smatraju da su djeca "postala lijena...", ne da im se

učiti..., sve drugo ih zanima osim škole...". Ta djeca inače do nastupa pubertetskog razdoblja nisu imala nikakve teškoće u svladavanju gradiva, no onda se sama počinju tužiti "da se ne mogu koncentrirati, da nemaju volje za učenje, da je škola najgluplja stvar na svijetu...". Rjeđe se događa da i u cijelosti odbijaju odlaske u školu (fobija od škole). Roditelji katkad navode da djeca cijele dane uče i stalno sjede uz knjigu, ali da u školi nema rezultata i da samo nižu loše ocjene. Druga teškoća koju navode jest markiranje, često se osjećaju "šokirani" kada im jave da dijete tjednima nije bilo u školi, a svakodnevno je od kuće redovito odlazilo "u školu". Naravno da su to za roditelje bolna iskustva, pa povremeno posežu i za drastičnim metodama kažnjavanja – počinju zabranjivati izlaske, druženje s vršnjacima, ili djeci uzimaju kompjutore, mobitele itd., a sve u silnoj želji da djecu "natjeraju da se prime knjige". Da bismo uopće mogli razumjeti kakva se sve zbivanja kriju iza tih pubertetskih ponašanja (1-6), nužno je razlučiti što je to u stvari pubertet, a što je adolescencija.

Pubertet

Pubertet roditelji često doživljavaju kao neko "posebno razdoblje", često ga se i unaprijed pribojavaju, iako sami za svoje proživljeno razdoblje puberteta navode "da ga se slabo sjećaju...", a osim toga sada su sasvim druga vremena...". Poznato im je naravno da je to normalna biološka pojava za koju se nadaju "da će to što prije završiti...", pa će dijete opet biti razumnije...". Fiziološki razvoj djeteta potaknut je genski, uključivanjem u rad spolnih žlijezda, lučenjem spolnih hormona i hormona rasta, i ukupno traje 5 do 8 godina. Ima tri faze, počinje prepubertetom s naglim rastom djeteta te s javljanjem prvih znakova spolnih obilježja (pubična dlakavost, rast prsa u djevojčica i sl.). Zatim slijedi pubertet koji nastupa kada djevojčica dobije prvu menstruaciju, a dječaci počinju doživljavati prve ejakulacije, što bi trebalo voditi prema masturbacijama. Pubertetska je masturbacija (jednako kao i ona rana dječja masturbacija) sasvim normalna pojava, pridonosi stvaranju svijesti o vlastitom tijelu, no zbog osjećaja krivnje te unutrašnjih konflikata, katkad se izbjegava. (Inače, u rujnu 2009. godine izišao je u tisku UNESCO-ov naputak o spolnoj edukaciji djece od pete pa sve do nakon osamnaeste godine, prema dobnim skupinama u kojima se saznaje o osnovnim životno važnim stvarima, na za dob vrlo primjeren način, i bilo bi zaista prekrasno da se tako stručno učinjen naputak i provede kroz školski program na neki način – vjerojatno bismo s vremenom imali manje adolescentnih kriza, uz manje nasilja mladih, manje mladenačkih trudnoća itd. te tako vjerojatno i zdraviju mladenačku populaciju. Nažalost, zbog naše i dalje krajnje konzervativne sredine, reakcije koje su uslijedile u tisku na taj naputak bile su uglavnom senzacionalistički intonirane i dosta negativne, pa ima malo nade za njegovo provođenje.) Nakon puberteta slijedi postpubertet, kada prestaje intenzivan rast i postiže se puna spolna zrelost.

Sve to opisano skraćeno nazivamo, jednom riječju, pubertetom, dok se pojam adolescencija, za razliku od ovih fizioloških zbivanja, odnosi na niz raznolikih i burnih psiholoških zbivanja, koja se događaju tijekom vrlo postepenog preformiranja djeteta u odraslu osobu. Ta psihološka događanja počinju i ponešto prije puberteta, a i traju dosta nakon samog biološkog sazrijevanja te se smatra da je to period od oko desete pa sve do nakon dvadesete godine života. Današnji uvjeti života, produljeno školovanje, nemogućnost pravodobnog osamostaljivanja (i financijskog i stambenog) odrasle djece, u stvari na neki način još dodatno produžuju adolescentno razdoblje (7-10).

Adolescencija

Adolescencija je u biti vrlo kompleksan proces. S jedne strane, sami adolescenti imaju manjih ili većih teškoća u prihvaćanju svojih tjelesnih promjena, katkad teže prihvaćaju spolni identitet, često imaju intenzivne osjećaje krivnje u vezi s masturbacijom itd. Kako je to dug i bolan proces odrastanja, mnogo je puta opisan u književnosti (sada mi je najsvježije sjećanje na nedavno pročitani roman Amo-

sa Oza, "Priča o ljubavi i tmimi", gdje autobiografski, uza sve ostalo, iznosi i svoje teškoće u adolescentnom razdoblju). Da bi se spolni identitet na kraju ipak uspješno formirao, adolescent se mora postepeno oslobađati svojih intenzivnih djetinjih emocionalnih veza s roditeljima i ta je potreba također nagonski uvjetovana. Naime, biološke tjelesne promjene, uz novi val spolnih impulsa pod utjecajem hormona, vode i prema ponovnom buđenju mnogih ranijih dječjih iskustava iz pregenitalnih faza, te genitalne faze u razvoju djeteta. Neriješeni konflikti iz tih ranijih faza (npr. slabija kontrola agresivnosti, ili neke simbiotske vezanosti, ili neke druge neurotske fiksacije) ponovno mogu isplivati na površinu, a to može dovesti do raznih emocionalnih kriza i mladoj osobi dodatno otežavati odrastanje. Svi ljudi u tijeku prijelaza iz djetinjstva u odraslu dob proživljavaju ta zbivanja, no netko to razdoblje prolazi manje-više bez značajnih teškoća, a netko s više teškoća, dok tek ponešto upadne u adolescentnu krizu.

Karakteristično je da moraju slabjeti veze s roditeljima, dok istodobno trebaju jačati veze s vršnjacima, i često su u toj dobi te vršnjačke veze za mladog čovjeka "najvažnija stvar na svijetu", a ta oba događanja roditelji katkad teško prihvaćaju. Takva socijalizacija adolescenata nužna je za njihov dalji normalni razvoj. U tijeku tog odvajanja od roditelja i stvaranja vršnjačkih veza obično se razlikuju tri faze.

Prva je *faza opozicije* koja počinje još u predadolescenciji, kada dotadašnje poslušno dijete odjednom počne odbijati svaku prisilu (npr. odbija prati zube, tuširati se i sl.). Uz to odbijaju iskazivanje roditeljskih nježnosti pred vršnjacima.

Slijedi zatim *faza afirmacije*, u kojoj adolescenti pokušavaju iskazati svoju novostečenu neovisnost promjenom frizure, načinom odijevanja, izborom glazbe i slično. Vrlo se lako osjete neshvaćenim i nastoje se osloboditi autoriteta roditelja suprotstavljanjem u svakoj mogućoj prilici. Roditelji to znaju teško doživjeti, pa nije rijetkost da umjesto prihvaćanja takvih sitnica na to burno reagiraju. Npr. kad se trinaestogodišnjakinja, koja je do sada uživala u svojoj dugoj kosi, odjednom odluči kratko podšišati, a majka to strogo zabranjuje – djevojčica tada bude tim konfliktom toliko zaokupljena da počne gubiti interes za školu i za uspjeh koji joj je do tada bio izuzetno važan. Ona je tom promjenom frizure željela samo iskazati svoju neovisnost, koja je ionako samo prividna, jer je i dalje na sve načine intenzivno ovisna o roditeljima. No, takve "neovisnosti" mladoj osobi olakšavaju povezivanje sa skupinom vršnjaka. U toj dobi traže se i razni "ideali" pa se često "zaljubljuju" u glumce, pjevače ili rjeđe i neke vršnjake. U tim raznim "zaljubljanjima" bude naravno i pretjerivanja, te se dogode markiranja ili slabe ocjene, a katkad i pad razreda. Npr. adolescentica je zbog "zaljubljenosti" i markiranja pala razred, iako je prije bila odličan učenik. Nakon toga čula je svog oca kojem su predlagali da ju prebaci u lakšu školu, kako kaže "ma ima ona dobru glavu, to su samo te lude godine, neka ona ponovi ovaj razred...". Nakon toga je s odličnim uspjehom završila sve razrede i fakultet.

Treća je *faza socijalne inercije* koja odgovara postadolescenciji. Obično tada mladi ljudi ulaze u svijet odraslih, zaposlenih ljudi, dok jedan dio odabire studij. No, na kraju adolescentnog razdoblja nužno je uzimanje svoje sudbine

samo u svoje ruke, uz doživljavanje sebe kao odrasle i odgovorne osobe (a što neki ljudi nažalost nikad u cijelosti ne uspiju ostvariti) (11-13).

Sva ta zbivanja tijekom adolescentnog razdoblja (snalaženje u društvu vršnjaka te prilagođavanje na realnost izvan njegova malog obiteljskog kruga) često dovode do reakcija žalosti, a za koje tijekom djetinjstva nije postojao paralelan osjećaj. Tako E. Jacobson (14) piše da su Bornstein i N. Root još 1957. opisali važnu ulogu žalovanja u tijeku nastojanja adolescenta da se odvoji od svojih roditelja i krene u potragu za novim objektima, te malo zatim dodaje "... adolescencija je doba tužnog rastanka s djetinjstvom, odnosno dječjim *selfom* i objektima prošlosti, i istodobnog postepenog anksiozno-nadajućeg prelaženja preko mnogih zapreka kroz vrata koja dozvoljavaju ulaz u još nepoznatu zemlju odraslih...". I Freud je na to odjeljivanje od roditeljskih autoriteta gledao kao na jedno od najvažnijih, ali istodobno i najboljih psihičkih dostignuća (15). To oslobađanje iz simbiotskih (dječjih) veza s roditeljima nužno je za formiranje odrasle osobnosti. Osim tog žalovanja za djetinjstvom, istodobno pod dojmom najvažnijih bioloških zbivanja (*menarhe* kod djevojčica, ejakulacija kod dječaka) bude se i raniji dječji konflikti u vezi sa spolnosti. Tako sam događaj ejakulacije koji bi postepeno trebao voditi prema masturbacijama, oživljava rani edipalni konflikt i kastracijske strahove te budi intenzivne osjećaje krivnje, a što je sve uzrokom dodatne patnje adolescenta. Početak menstrualnog ciklusa u djevojčica protječe nešto drugačije, no uz potencijalno opasnije konfliktne, s obzirom na to da genitalno krvarenje ponovno reanimira njihovo rano dječje vjerovanje u kastraciju. Ipak, kod adolescentica se rjeđe nađu svjesni konflikti oko masturbacije u takvom opsegu i ozbiljnosti kao kod dječaka. Dječak se često osjeća jako posramljen i kriv zbog svojih ejakulacija, ali istodobno uživa i osjeća se ponosan na svoj nagli rast u visinu, na razvoj tijela, promjenu glasa itd., koji mu daju atribute muškosti. U djevojaka često dosta dugo nema tog zadovoljstva tjelesnim promjenama, češće ih se srame (drže se pognuto da se manje primjećuje rast dojki, nose široku odjeću i sl.). Uz sve to dosta neujednačeno, uz povremene zastoje, postepeno se ipak počinje formirati spolni identitet adolescenta, uz stalno istodobno preispitivanje u brojnim unutrašnjim konfliktima ("tko sam ja u stvari", "odrađi ili ne" i sl.).

U adolescenciji se ne stvara nikakav novi sustav koji bi adolescentu mogao pomoći u rješavanju njegovih unutrašnjih problema i konfliktata. Postoji nesvjesno "ono" od rođenja, koje predstavlja rezervoar instinkata (nagona) u osobnosti, a što je sada pod genski uvjetovanom navalom hormona dobilo snažan impuls. Tijekom prvog desetljeća života djeteta formirali su se već "ja" i "nad ja", koji se sada samo prilagođavaju novonastaloj situaciji. Te već formirane strukture osobnosti značajno pomažu mladoj osobi tijekom također genski zadanog postepenog odvajanja od obitelji. Katkad je sporiji ili nepravilan dalji razvoj "ja" i "nad ja" sustava potaknut i roditeljskim stavovima, više negoli samim tijekom razvoja. Roditelji se naime odupiru nastojanju adolescenta da olabavi veze s njima, a pojača veze s vršnjacima, što adolescentu otežava stjecanje slobode za vlastito mišljenje i slobodno izražavanje svo-

jih osjećaja. Adolescenti se povremeno znaju pobuniti, no u nemogućnosti da prekinu veze s roditeljima, konflikti samo rastu te ako ni nakon nekog vremena roditelji ne uspijevaju prihvatiti adolescentovu separaciju adekvatno, mogući je razvoj raznih adolescentnih kriza. Ono što se primjećuje obično u blažem obliku i privremeno tijekom svake adolescencije, u adolescentnoj krizi (obično uz disfunkcionalnost obitelji) postaje trajnije – a to je slabo funkcioniranje "ja" sustava, posebno u funkcijama memorije, prosuđivanja, koncentracije i opservacije. To je potaknuto preplavljenosti spolnog i agresivnoga nesvjesnog zbivanja – što može biti podloga za neuspjeh u učenju u bilo kojoj adolescentnoj fazi, a zna se javiti tek u tijeku studija. Uspjeh u učenju rezultat je naime sposobnosti i snage adolescentova "ja" sustava te količine utrošene energije, tj. učenja. Roditelji zapažaju samo ovo drugo, dok često zaboravljaju da se radi o mladoj osobi u vrlo burnom i osjetljivom razdoblju života, čiji je "ja" sustav već dobro uzdrman. Slično je vidljivo i u adolescentnim krizama, gdje se vide i dublji poremećaji (npr. suicidalnost, razvoj ovisnosti, učestala opijanja, nasilje itd.). S obzirom na učestalost pokušaja suicida adolescenata, a koji se često dovode u vezu s neuspjehom u školi, proizlazi da je problem ipak u samim adolescentima. U potrazi za samopotvrđivanjem odnosno vlastitim identitetom mlada se osoba obično suoči s dijelom svoje osobnosti koju ne može prihvatiti i smatra je lažnom. Obično je to sve ono što traže roditelji, škola, sredina u kojoj se razvijao, ono što je usađeno odgojem, a mlada osoba smatra da su to sve ograničenja da ostvari ono što ona smatra svojom "pravom osobnošću". Kada iz tog unutrašnjeg sukoba ne vidi nikakav izlaz, može pokušati samoubojstvo (u fantaziji adolescent u stvari želi uništiti i pravu i lažnu osobnost i pronaći neku mogućnost za stvaranje nove osobnosti koja ne bi bila u stalnom procijepu prave i lažne osobnosti). Obično je to u osnovi signala kojima traži pomoć na razne načine, no koji se nažalost katkad ne prepoznaju, pa ishod može biti tragičan.

Obitelj s adolescentom

Oni koji bi trebali najprije prepoznati sve te adolescentne probleme te reagirati na bilo kakve signale mladih osoba jesu naravno roditelji. Roditelji su s djetetom od njegova rođenja, pa bi trebali biti najosjetljiviji na promjene koje zapažaju – međutim, često im ipak sve to promakne. Naime, ulazak prvog djeteta u adolescenciju nije nešto što se događa samo djetetu, već se događa cijeloj obitelji. Inače je svrha obitelji da na neki način izaziva i podupire međusobne afektivne reakcije koje traju tijekom cijelog života, a koje su istodobno uvjet za razvoj i emocionalno preživljavanje svih članova obitelji. Obitelj bi trebala pružiti mogućnost za ispunjavanje različitih potreba svojih članova, već prema tome kako se te potrebe razvijaju i mijenjaju tijekom života (npr. u najranijoj dječjoj dobi potrebna je velika skrb za bespomoćno dijete, kasnije je potrebna potpora u osamostaljivanju djeteta – samostalno hranjenje, kontrola sfinktera itd.). Postepeno se ti odnosi stabiliziraju, no roditelji i dalje nastavljaju biti stalna potpora djetetu. Do ulaska u predadolescentnu dob obiteljski su odnosi

već formirani u stabilnom obliku, uspostavljene su za svaku obitelj posebne, vlastite granice obiteljskog funkcioniranja. Međutim, adolescentno razdoblje narušava te stabilne granice, granice odjednom moraju postati fleksibilnije i mnogo elastičnije negoli do tada. U tim godinama djetetova želja za sudjelovanjem u izvanobiteljskom svijetu i važnost njegovih odnosa s vršnjacima raste zbog genski potaknutih psihičkih pojava. To djeluje i na odnos djeteta prema roditeljima, a roditelji te potrebe za većom samostalnošću mogu prihvatiti i dopustiti jer razumiju da je dijete sada nešto drugo negoli kad je bilo maleno i ovisno o njima. Npr. roditelji mogu dopustiti da se mlada djevojka s petnaest godina šminka, da izlazi navečer u disko, no istodobno s tim "pravima odraslih" trebala bi preuzeti i neke "obaveze odraslih" – u pomaganju roditeljima u kućanskim obavezama, ili u brizi oko mlađe djece i sl. Tako se odnos roditelji – dijete polako počinje pretvarati u odnos roditelji – mlada odrasla osoba i tada će rezultati biti sasvim zadovoljavajući. Obitelj je na taj način adolescentnoj osobi dopustila odvajanje i potakla odrastanje. Obitelj s adolescentnim članom mora moći "progutati i proraditi" cijeli niz ideja i osoba koje adolescenti "donose" u obitelj. Potrebno je da obitelj bude samo pažljivi promatrač, ali ne i sudionik u svim tim zbivanjima. S druge strane, obitelj i dalje treba biti "sigurna luka" u koju se adolescent može vratiti kada osjeti potrebu za sigurnošću. Iz toga proizlazi da je glavni zadatak te faze obiteljskog razvoja dopuštanje odrastanja mlade osobe (individuacija), uz postupno odvajanje od obitelji. Istodobno se mlada osoba nalazi i u potrazi za vlastitim identitetom, a svi su ti procesi međusobno gusto isprepleteni i ako svi protječu na zadovoljavajućoj razini, velika je vjerojatnost da se adolescentne krize i neće javljati, ili će biti prolazne i blage. No, ako je obitelj zbog raznoraznih razloga disfunkcionalna, velika je vjerojatnost da se ti procesi neće odvijati dovoljno skladno, pa je nastajanje adolescentnih kriza gotovo sigurno. Disfunkcionalne obitelji često otežavaju individuaciju svog adolescentnog člana. A opet, individuacija je proces koji se može zbivati samo u grupi koja ju i dopušta – to je nužno i za prvu individuaci-

ju (osamostaljivanje) malog djeteta. Samo ako su roditelji u ranom djetinjstvu imali istinski osjećaj za dječje razvojne potrebe i ako su pružili djetetu dovoljnu količinu potrebne emotivnosti, dijete će moći steći dovoljno samopouzdanja da se dalje razvija. I u adolescenciji je potrebno slično dopuštanje i potpora roditelja individuaciji odnosno odrastanju. U disfunkcionalnim obiteljima češće se događa da roditelji misle da daju tu potporu tjeranjem na učenje ili zabranama izlazaka i druženja s vršnjacima zbog mogućeg lošeg utjecaja, ili su sami nesigurni i u velikom strahu (pa ne mogu zaspati dok se mlada osoba nalazi izvan kuće i sl.). A to je u stvari suprotstavljanje normalnim potrebama adolescenta te tada može doći do razvoja adolescentnih kriza koje su često u podlozi teškoća s učenjem ili teškoća s prilagodbom na školsku disciplinu (markiranje, sukobi s nastavnicima), ali i u podlozi koja dovodi do sklonosti opijanju, drogiraju itd.

Zaključak

Iz svega iznesenoga vidljivo je da korijeni teškoća s učenjem i prilagodbom na zahtjeve škole mogu biti uvjetovani adolescentnim teškoćama raznog intenziteta. Adolescencija je vrlo intenzivno i osjetljivo životno razdoblje gdje se gusto isprepleće genski uvjetovano spolno sazrijevanje uz istodobna burna psihološka zbivanja, kako u mladoj osobi tako i u njezinoj obitelji. Adolescent je uza sve to izložen i zahtjevima školovanja. Ako su te komponente koje su sastavni dio svake adolescencije, opterećene i ranijim fikcijama (odnosno ranijim neurotskim reakcijama) te disfunkcionalnošću obitelji i nerazumijevanjem za potrebe svog adolescentnog člana, može doći i do razvoja ozbiljnih adolescentnih kriza, katkad s neizvjesnim ishodom. U svemu tome vrlo je važno što ranije prepoznati bilo kakve razvojne teškoće u adolescenciji te na vrijeme i adekvatno stručno reagirati. To uključuje i dobru suradnju roditelja, nastavnika, školskih liječnika, školskih psihologa i pedagoga, a koja u našim uvjetima katkad izostaje.

Literatura

1. ZIBAR-KOMARICA V. Neuspjeh u školi. Zagreb: Školska knjiga, 1993.
2. DE ZAN D. Fobija od škole. Psihoterapija 1 1988.
3. DE ZAN D. Psihodinamski pristup djeci i omladini s teškoćama u učenju. Obrazovanje i rad. 1988.
4. DE ZAN D. Prisustvo roditelja - osnova preventivne emocionalnih smetnji djece i omladine, Život i škola 1. 1990.
5. DE ZAN D. Korak u prevladavanju represivne škole, Život i škola 2, 1990.
6. VLATKOVIĆ-PRPIĆ M. Odraz neurotskih reakcija adolescenata na uspjeh u školi, magistarski rad. Zagreb, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; 1975.
7. NIKOLIĆ S. Mentalni poremećaji djece i omladine 1. Zagreb: Školska knjiga; 1988.
8. NIKOLIĆ S. Mentalni poremećaji djece i omladine 2. Zagreb: Školska knjiga; 1990.
9. NIKOLIĆ S. Mentalni poremećaji djece i omladine 3. Zagreb: Školska knjiga; 1992.
10. NIKOLIĆ S i sur. Svijet dječje psihe. Zagreb: Prosvjeta; 1990.
11. BLOS P. On adolescence, A free press of Glencoe Inc. New York. 1962.
12. WINICOTT DV. The child, the family and the outside world. Harmondsworth Penguin. 1964.
13. WOLF S. Children under stress. Harmondsworth Penguin. 1984.
14. JACOBSON E. The self and the object world. New York: International Universities Press Inc.; 1964.
15. FREUD A. Psychoanalysis for teachers and parents. Boston: Beacon Press; 1960.

Adresa za dopisivanje:

Mr. sc. Višnja Zibar-Komarica, dr. med.
 Psihijatrijska bolnica Vrapče
 10000 Zagreb, Bolnička 36
 e-mail: ratimir.komarica@data-link.hr

Primljeno / Received

16. 01. 2010.
 January 16, 2010

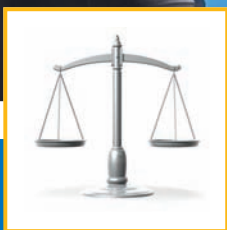
Prihvaćeno / Accepted

22. 02. 2010.
 February 22, 2010

Loquen[®]
kvetiapin

tablete, 60 x 100 mg
tablete, 60 x 200 mg

Put do ravnoteže

Antipsihotici

 PLIVA

PLIVA **CNS**

Napomena: Sastavni dio ovog promidžbenog materijala predstavlja i sažetak opisa svojstava lijeka za Loquen[®] sukladno članku 15. i 17. Pravilnika o načinu oglašavanja o lijekovima i homeopatskim proizvodima, Narodne novine broj 118/09. Način i mjesto izdavanja: Na recept, u ljekarni. 04-09-LOQ-01-NO/15-09/05-10